

UOT 32

**TÜRKİYƏ-AZƏRBAYCAN MÜNASİBƏTLƏRİ YENİ MÜSTƏVIDƏ.
ŞUŞA BƏYANNAMƏSİ**

Günay HƏSƏNLİ*
Nəzakət HƏSƏNOVA**
Turan YUSUBOV***

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 29 sentyabr 2022; çapa qəbul edilmişdir: 25 noyabr 2022; online-da çap edilmişdir: 30 dekabr 2022

Received: 29th of September, 2022; accepted: 25th of November, 2022; published online: 30th of December, 2022

Açar sözlər: *Qars müqaviləsi, Şuşa bəyannaməsi, Zəngəzur dəhlizi, ittifaq bəyannaməsi*

Giriş

Azərbaycan mədəniyyətinin beşiyi olan Şuşada iki ölkə prezidentlərinin Milli Qurtuluş Günündə imzaladığı müttəfiqlik bəyannaməsi dost və qardaş ölkələr arasında yeni münasibətlərin, gələcək əməkdaşlığın qarantı olacaq. Təsadüfi deyil ki, sənəd 1921-ci il Qars müqaviləsi ilə müqayisə edilib, hətta onun davamı olduğu vurğulanıb. 100 il bundan əvvəl Türkiyə ilə Rusiya arasında imzalanmış müqavilə SSRİ-nin Ermənistanın Naxçıvana hücumunun qarşısını aldığı kimi, Şuşa bəyannaməsi də Ermənistanda olduğu kimi, Azərbaycana qarşı beynəlxalq qüvvələrin Qarabağa qarşı hər hansı təhlükənin qarşısını almağa xidmət edəcək. Bəyannamənin məqsədi bu tarixi əsrlər boyu gələcək nəsillərə çatdırmaqdır.

Məqalənin məqsədi Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin gələcək istiqamətini aydınlaşdırmaq və Qarabağda quruculuq işlərinin və regionda təhlükəsizliyin Bakı və Ankaranın himayəsi altında formalaşacağını tarixə yazmaqdır. Bu bəyannamə təkcə siyasi deyil, həm də hərbi, iqtisadi, diplomatik və media platforması ilə yanaşı, təhsil, mədəniyyət, idman və gənclər siyasətində Azərbaycanın və Türkiyənin müstəqilliyinin bütün sahələrdə inteqrasiyasını nümayiş etdirir. Bəyannamə sabitlik adasının yaradılmasının rəsmi elanı idi. Çünki Şuşa bəyannaməsi təkcə iki ölkə arasında deyil, ümumilikdə region dövlətləri arasında münasibətlərin normallaşmasını, qarışıq bölgələrdə uzunmüddətli sülhün bərqərar olmasını təmin etdi. Bu məqalənin hazırlanmasında Azərbaycan tarix kitablarında Qars müqaviləsi ilə bağlı məsələlərdən istifadə edilmişdir. Bu tarixi kitablar Azərbaycanda məktəb təhsil proqramlarına daxil edilib. Bundan əlavə, siyasi ekspertlərin televiziya kanallarına və xəbər saytlarına müsahibələrindən, Azərbaycan və Türkiyənin internet resurslarından da istifadə olunub. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan və Türkiyə qardaşlıq, dostluq və strateji müttəfiqlik münasibətlərini maksimum dərəcədə artırıb.

* magistrant, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası
e-mail: gunayhesenli2111@gmail.com

** magistrant, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası
e-mail: Turanyusubov088@gmail.com

*** magistrant, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası
e-mail: Hsnovazakt507@gmail.com

Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri

Dost və qardaş ölkə olan Türkiyə Azərbaycanın qələbəsinə ciddi töhfələr verib. Türkiyə Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini tanıyan ilk ölkədir. Bu prosesdən sonra ən çox Azərbaycanın tərəfində olan dövlətdir. İki ölkə arasında ilk növbədə hərbi və iqtisadi sahədə müxtəlif əməkdaşlıqlar həyata keçirilib. Bu birlik Qarabağın işğaldan azad edilməsində də davam etdirildi. Təbii ki, bu birlik və əməkdaşlıq Qarabağın yenidən qurulmasında, dirçəlişində davam etdi. Bu vəziyyət hər iki ölkənin regionda strateji gücünə töhfə verdi. Azərbaycan bu qələbə ilə Qarabağ bölgəsinin yenidən qurulması və dirçəldilməsi, regionda geosiyasi strategiyaların yenidən müəyyənləşdirilməsi baxımından mühüm üstünlüklər əldə edib. Ölkədə insanların mənəviyyatının yüksəldilməsi, iqtisadi resursların zənginləşdirilməsi, mədəni ünsürlərin effektivliyinin artırılması, beynəlxalq aləmdə təsir gücünün artırılması kimi qazanclar ölkə üçün ən təməl qazancları təşkil edir. Bu qazancları artırmaq, daha təsirli hala gətirmək, davamlılığını təmin etmək üçün bir çox strategiya və təcrübələr həyata keçirilməyə başlandı. Bunların sürətli və uğurla həyata keçirilməsində öz daxili dinamikası ilə yanaşı, Türkiyə ilə əməkdaşlıq da çox önəmlidir. Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri və əməkdaşlığı bu məqamda Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Regionun qədim və köklü sahiblərindən biri olan Azərbaycan xalqı tarixi prosesdə müstəqil dövlət olmaqla yanaşı, müxtəlif ölkələrin suverenliyi altında da qalmışdır. Xüsusilə 1920-ci ildən 1991-ci ilə qədər SSRİ-nin hökmranlığına məruz qalması onun uzun müddət zülm və assimilyasiya ilə üzləşməsinə səbəb olmuşdur. 1991-ci ildə müstəqilliyini əldə etsə də, elə həmin il Rusiyanın dəstəklədiyi erməni işğalı ilə üzləşib. Ölkə ərazisinin təxminən üçdə biri işğal altında qaldı. Qarabağ bölgəsində bu işğalın miqyası hər keçən prosesdə daha da əhatəli olur. Bu vəziyyət ölkə xalqının mənəvi dəyərlərinə mənfi təsir göstərdi. Bununla belə, insanların eyni məqsəd ətrafında bir araya gəlməsi üçün böyük motivasiya da yaratdı.

Baxmayaraq ki, Azərbaycan torpaqları işğal altında olan tərəfdir və beynəlxalq hüquqa görə haqlı tərəfdir [1, s. 33].

Birinci Dağlıq Qarabağ Müharibəsindən (1988-1994) fərqli olaraq, ikinci müharibə bir çox regional güclərin, yəni Rusiya, Türkiyə və İrənin fəal iştirakının şahidi oldu. Rusiya bu əraziyə özünün yaxın xaricinin bir hissəsi kimi baxır və iki antaqonist partiyayı öz milli maraqlarına xidmət edən tərzdə balanslaşdırmağa müvəffəq olub: bir tərəfdən, Paşinyanın qərbyönlü oriyentasiyasına baxmayaraq, Ermənistanı müttəfiq kimi saxlayıb, digər tərəfdən, o, 2022-ci ilin fevralında strateji müttəfiqlik bağlamaqla Azərbaycanla daha sıx əlaqələri inkişaf etdirdi. Azərbaycan üçün bu alyans Rusiyanın ərazi iddialarını gizli etirafı kimi çıxış edir və mühüm təhlükəsizlik təminatlarını təmin edir, xüsusilə də Ermənistandan fərqli olaraq, Azərbaycan təşkilatın üzvü deyil. Rusiya Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı. Qeyd edək ki, prezident Əliyev gələcəkdə bu bloka daxil ola biləcəyini istisna etməyib. Bütövlükdə Rusiya regiona təsiri ilə atəşkəs razılaşmasının əsas təminatçısı olmaqla müharibədən qalib çıxıb. Türkiyəni də müharibədən regional qalib hesab etmək olar.

2021-ci ilin iyununda Türkiyə Şuşa Bəyannaməsinə əsasən Azərbaycanla ittifaqa girdi. Bu bəyannamədə Azərbaycanın silahlı qüvvələrinin Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatının üzvü olan Türkiyə silahlı qüvvələrinin yenidən təşkil edilməsi və modelləşdirilməsi nəzərdə tutulur [7, s. 21]. Çoxtərəfli miqyasda Ankara Cənubi Qafqazda sülh, etimad və əməkdaşlığı gücləndirmək məqsədi daşıyan Ermənistan, Azərbaycan, Gürcüstan, Rusiya, İran və Türkiyədən ibarət yeni 3+3 Platformasını yaradıb. Bununla belə, Türkiyənin iştirakı yalnız ruslarla birgə monitorinq mərkəzində iştirak etməklə məhdudlaşır ki, bu da Ankaranın Azərbaycanda hərbi baza tikməsinə icazə verib-verməməsi ilə bağlı Bakıda müzakirələri yenidən alovlandırır [9, s. 12]. Türkiyə müharibədən iqtisadi cəhətdən

də qazanıb: Azərbaycan Türkiyəyə enerji ixracını artırıb və infrastruktur layihələri üzrə müqavilələrdə türk şirkətlərinə imtiyazlar verib. Türkiyənin Mərkəzi Asiyaya çıxışı Azərbaycanın zəmanəti altında olan Xəzər dənizindən təhlükəsiz və birbaşa çıxışla yaxşılaşıb.

Azərbaycan və Ermənistan arasında 2020-ci ilin iyulunda sərhəd toqquşmalarında pik həddə çatan hərbi gərginliyin artması Türkiyənin silah ixracını və Ankara ilə Bakı arasında hərbi əməkdaşlığı artırıb. Türkiyə həmçinin döyüş pilotsuz təyyarələrinin çatdırılmasını sürətləndirmək niyyətində olduğunu bildirib. Azərbaycanın 2020-ci ilin ilk doqquz ayında Türkiyədən müdafiə avadanlığı və təyyarələri, o cümlədən pilotsuz təyyarələr, reaktiv yaylım atəşi sistemləri, döyüş sursatları və digər silahlara 120 milyon dollardan çox vəsait xərclədiyi təxmin edilir. Həmçinin bu xeyli gərgin münasibətlərin ortasında Türkiyə və Azərbaycan həm quru, həm də hava qüvvələrinin iştirakı ilə iki həftəlik hərbi təlim keçirib. Təlimlərin rəsmi məqsədi onların cavab vermək imkanlarını, hərbi əməliyyatlara hazır olduqlarını qiymətləndirmək və hərbi qərarqahlar arasında əməkdaşlıq məsələlərini müəyyən etmək olub. 2020-ci il hərbi təlimləri təkcə ən irimiqyaslı təlimlər olduğuna görə deyil, həm də ona görə qeyri-adi olub ki, Türkiyə çoxmənzilli raket sistemlərinin (MIRS), hava hücumundan müdafiə sistemlərinin və Türkiyə istehsalı olan “Bayraktar TB2” hücum pilotsuz təyyarəsinin yerləşdirilməsi sahəsində təcrübəni Azərbaycanla bölüşüb [13, s. 22].

Çoxsaylı hərbi silahlı insidentlərlə yadda qalan, sülh prosesində onilliklər ərzində səmərəsizliyin daha da ağırlaşdığı və iqtisadi çətinliklər və həm ölkə daxilində, həm də Türkiyədən artan millətçiliklə qaynaqlanan ağır ildən sonra Azərbaycan 27 sentyabr 2020-ci il tarixində Dağlıq Qarabağa hücumla başladı. Münaqişə qısa olsa da, Dağlıq Qarabağın ərazi hakimiyyətini şübhə altına alması baxımından güclü və əhəmiyyətli idi. Ermənistanın məğlubluğu təkcə yerli deyil, həm də daha geniş regional vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə Azərbaycanın və Türkiyənin xeyrinə dəyişdi. Silahlı qarşıdurmalar başlayanda Ərdoğan bildirib ki, Türkiyə bundan sonra da bütün imkanları ilə Azərbaycanın yanında olacaq. Türkiyə prezidentinin bəyanatı, eləcə də Dağlıq Qarabağda münaqişənin davam etməsinə bir neçə ay qalmış hərbi əməkdaşlığın artması, silah-sursat, pilotsuz təyyarələrin çatdırılması ilə bağlı Türkiyə və Azərbaycanın birgə müharibə planlaşdırdığı güman edilir. Belə fikirlər var ki, Türkiyənin bu münaqişəni dəstəkləməsi diqqəti açıq daxili məsələlərdən yayındırmaq, bununla da ölkənin hakim siyasi istəblişmenti üçün müəyyən populist fayda yaratmaq məqsədi daşıyır. Bu kontekstdə Türkiyənin “Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərdə” daha qətiyyətli addımlar atması üçün Azərbaycana güclü təsir göstərdiyi düşünülür [11, s. 15].

Regional sülh və mehriban qonşuluq münasibətləri baxımından hər zaman sülh yolu ilə həll yolu tapmağa çalışmışdır. Azərbaycanın bu xoş niyyətinə cavab olaraq Ermənistan hər zaman təcavüzkar və ədalətsiz siyasət hazırlayıb. Haqsız işğala son qoymaqla yanaşı, işğal altında olan torpaqları genişləndirmək kimi davranışlar da sərgiləyib. Şübhəsiz ki, burada ən böyük üstünlük qlobal güclərin, xüsusən də Rusiyanın onlara verdiyi böyük hərbi və iqtisadi dəstəkdir. Lakin bütün bu neqativlərə baxmayaraq, Azərbaycan haqlı mübarizəsindən bir addım da geri çəkilməmiş, bir çox istiqamətlərdə mübarizəsini davam etdirmişdir. Bu baxımdan Türkiyə hər mərhələdə Azərbaycana tam və qeyd-şərtsiz dəstək verib və Azərbaycanla möhkəm müttəfiqlik yaradıb. Bu ittifaq 2020-ci ildə öz bəhrəsini verdi və Qarabağ işğaldan azad edildi. Qələbədən sonra sürətli və effektiv strategiyalar işlənilib hazırlanaraq yarımların bağlanması, mövcud siyasi-iqtisadi qüdrətin artırılması istiqamətində mühüm addımlar atıldı. Azərbaycan diplomatik protokol qaydaları çərçivəsində milli maraqlara təhlükə yaratmayan strateji layihələri mərhələ-mərhələ həyata keçirir. Azərbaycan Liderinin 44 günlük Vətən Müharibəsindən dərhal sonra növbəti bir neçə il üçün elan etdiyi fəaliyyət strategiyası konkret sənədlərdə, sazişlərdə, ən əsası isə bu razılaşmaların məntiqi nəticəsi kimi həyata keçirilən layihələrdə öz əksini tapıb. Bu

baxımdan ölkədə bir çox layihələr və təcrübələr həyata keçirilməyə başlayıb. Azərbaycan hökuməti də regional və qlobal dəstək qazanmaq üçün xarici fəaliyyətləri və müxtəlif tərəfdaşlıqları alqışlayır. Bu baxımdan Türkiyə Azərbaycan üçün çox mühüm müttəfiq və tərəfdaşa çevrilir. İki dost ölkə arasında sıx əlaqələr və tərəfdaşlıq möhkəm zəminə və qarşılıqlı mehribanlığa əsaslanır. Bu gün beynəlxalq proseslərdə ortaya çıxan mənfi stereotiplər fonunda əməkdaşlıq, həmrəylik, qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı hörmət, bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq, möhkəm təməllərə söykənən birgə fəaliyyət kimi prinsip və təcrübələr ön plana çıxır [3, s. 44].

Prezident İlham Əliyevin Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın dəvəti ilə 2022-ci il martın 10-da Türkiyəyə işgüzar səfəri iki ölkə arasında həmrəylik baxımından çox əhəmiyyətlidir. Bu səfərlə iki ölkə arasındakı həmrəylik və bölgədə atılacaq yeni addımlarla bağlı dünyaya müxtəlif xüsusi mesajlar verilir. İki dövlət başçısının təxminən 4 saat davam edən görüşü Çankaya Köşkündə keçirilib. Görüş zamanı təkcə Azərbaycan və Türkiyə münasibətləri deyil, dünyanın müxtəlif yerlərində, xüsusən də yaxın və uzaq coğrafiyalarda baş verən hadisələr ətraflı müzakirə olunub. Görüşün hərtərəfli məzmun daşımının ən mühüm səbəbi hər iki ölkənin strateji əhəmiyyəti və güclərinin ortaya qoyduğu regional aktor olma məsuliyyətidir. Çünki Azərbaycan və Türkiyə öz ətrafında ilişib qalmış ada dövlətləri deyil, onların yaşadıkları coğrafiyanın problemlərinin həlli olacaq regional, hətta qlobal miqyasda aktyor olmaq gücünə malikdirlər. Bu səbəbdən bölgədə lazım olan təhlükəsizliyin, sülhün və qarşılıqlı anlaşmanın bərqərar olması üçün hər iki ölkənin varlığına ehtiyac var [2, s. 13].

Təbii ki, Azərbaycan-Türkiyə müttəfiqliyinin mühüm nəticələri təkcə Zəngəzur Layihəsi ilə məhdudlaşmır. Bununla bağlı başqa mühüm irəliləyişlər də var. Bu çərçivədə qarşılıqlı əməkdaşlıq və həmrəyliyə əsaslanan çoxlu investisiyalar həyata keçirilib. Yenə bütün bu addımları atarkən hər iki ölkə mənəvi dəyərlərin yüksəldilməsi və bunu bütün dünyaya bəyan etmək üçün birgə hərəkət edib, birgə fəaliyyətlər həyata keçirib.

Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının tikintisi cəmi 8 ay çəkdi. Hava limanının tikintisində Azərbaycan və Türkiyə şirkətləri birgə çalışıblar. Ona görə də qısa müddətdə müasir hava limanının tikilib istifadəyə verilməsi Türkiyə və Azərbaycanın birgə uğurudur. Bu layihədə və digər bu kimi layihələrdə əldə olunan birgə uğur iki ölkənin sosial-iqtisadi gücünü birbaşa artırır. Bununla belə, burada əldə edilən digər mühüm qazanc əməkdaşlığın yaratdığı böyük sinerjidir. Azərbaycanın hər sahədə və məsələdə tək olmadığını, Azərbaycan-Türkiyə müttəfiqliyinin ən yüksək səviyyədə və fasiləsiz davam etdiyini bütün dünyaya bəyan etməkdir. Ona görə də iki ölkə arasındakı müttəfiqliyin sözdə qalmaması, sürətli və təsirli hiss olunan bəhrələri verməsi regionda qarşı-qarşıya gələn ölkələrə verilən mühüm və güclü mesajdır. Ona görə də verilən mesajlar və yaşanan inkişaf bölgədə ortaya çıxacaq yeni inkişaf baxımından təyinedici amillərdən biri olmağın gücünü nümayiş etdirir. Bu vəziyyət həm Azərbaycan üçün, həm də regional proseslər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir [4, s. 18].

Şuşa Bəyannaməsi

Şuşa Bəyannaməsi 1980-ci illərdə müdafiə sənayesinə əhəmiyyətli investisiyalar, xüsusilə SİHA-lar, idarə olunan raketlər, elektron döyüş sistemləri və s. müdafiə mexanizmlərini inkişaf etdirən Türkiyə ilə 2000-ci illərdə ciddi iqtisadi güc qazanan və əhəmiyyətli sabitliyə nail olan Azərbaycanın vahid güc təşkil etməsi; həm dövlət idarələri, həm də qardaş ölkələrin xalqları arasında tam inteqrasiya olduğunu ortaya qoydu. Bu prinsipial mövqe və əldə edilən güc hər iki ölkədə ruh yüksəkliyi və qürur hissi yaradıb. Qarabağın işğaldan azad edilməsi Azərbaycan xalqının inamını təzələdi və artırdı. Şuşa bəyannaməsi bu gözəl hisslərin, həmrəyliyin sərgiləndiyi, bütün dünyaya bəyan edildiyi platforma və vasitə kimi mühüm tarixi missiyanı üzərinə götürmüşdür. Çünki Azərbaycan

və Türkiyə prezidentləri Şuşada bir araya gələrək bu torpaqların əsl sahiblərinin kimlər olduğunu bütün dünyaya çatdırdılar. Onlar Azərbaycanın 30 ildir işğal altında olan köhnə yaşayış məntəqələrinin yenidən işğal oluna bilməyəcəyini, heç bir qüvvənin bu kontekstdə plan qurmadığını, əks halda bunun nəticələrini çox ağır çəkəcəklərini bildiriblər. Bu inkişaf mədəniyyət paytaxtı olan Şuşanı dirçəltməyə, türk dünyasının mühüm mərkəzlərindən birinə çevrilmə yolunda möhkəmlənməyə başladı. Şuşada yaşanan müsbət hadisələr bir daha sübut etdi ki, Azərbaycan və türk adət-ənənələrinin izləri bu torpaqlardan heç vaxt silinə bilməz [14, s. 32].

Tarixən Şuşa 1980-ci ildən belə mərasimə ev sahibliyi etməmişdi. Azərbaycan və türk dünyası üçün bu hadisə xəyal deyil, reallıqdır. Şuşa bəyannaməsi müstəqillik əldə etdikdən sonra müharibəyə, işğala, qırğına, soyqırırma və davamlı sərhəd təzyiqlərinə məruz qalan Azərbaycanın həqiqətən də xoşbəxt olmasına, haqlı qürur yaşamasına səbəb oldu. Bu inkişaf Azərbaycan xalqının üzündə əsl təbəssümün yaranmasına, 30 ildir qanayan yaralarına məlhəm olmasına öz töhfəsini verib. Şuşada baş verən bu proseslər, ölkə prezidentlərinin çıxışları, xalqın sevinci Qarabağın həyatında yeni dövrün başladığının göstəricilərindən biri olub. Eyni zamanda, hər iki ölkənin düşmənlərinə qarşı aydın mövqeyi ehtiva edən güclü mesaj kimi qəbul edilir. Qarşılama mərasimi və təkbətək görüşdən sonra Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri təkcə Qarabağın deyil, həm də Azərbaycanın gələcək inkişafında müstəsna rol oynayacaq tarixi sənəd imzaladılar. Cənubi Qafqaz regionu. Bütöv mənada bu sənəd Bakı ilə Ankara arasında strateji münasibətlərin geniş vüsət aldığı və daha da dərinləşdiyi yeni dövrün başlanğıcı kimi dəyərləndirilir. Çünki Şuşa müqaviləsi Cənubi Qafqaz regionunda yeni reallıqları rəsmiləşdirən və gələcək əməkdaşlıq üçün yol xəritəsini yaradan bütün prioritetləri əks etdirir. Belə ki, dövlət başçılarının birgə mətbuat konfransında bildirdiyi kimi, Azərbaycan və Türkiyə prezidentlərinin imzaladığı müttəfiqlik bəyannaməsi iki dost ölkə arasında keyfiyyətə yeni münasibətlərin və yeni əməkdaşlığın yaradılmasının qarantı olacaq [16, s. 21].

Sənədin araşdırılması ilə məlum olur ki, indiyədək imzalanmış müqavilələr türk xalqlarının daha yaxın və səmimi inteqrasiyasını hədəfləyən keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoyub. Şuşa Bəyannaməsində Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi reallıqların yaşandığı, qüvvələr balansında dəyişikliklərin baş verdiyi, imkansız və müdafiə mövqeyində olan Azərbaycanın 44 günlük müharibədə tarixi qələbə qazanaraq əlverişli mövqe qazandığı, güclü regional aktor, qardaş türk dövlətləri arasında indiki xalqlar və gələcək nəsillər üçün möhkəm bir bağın qurulduğunu və bu istiqamətdə həyata keçiriləcək prioritetlərin nədən ibarət olduğunu rəsmən ortaya qoyur [15, s. 14].

Bəyannamədə Cənubi Qafqazın dəyişən geosiyasi və geoiqtisadi mühitində iki dost ölkənin hərbi-siyasi əməkdaşlığa dair mövqələrinin müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur. Şübhəsiz ki, Azərbaycan dövlətinin 44 günlük müharibədə qələbə çalması onu beynəlxalq maraqların uzlaşması mərkəzinə çevirir. Türkiyənin Azərbaycana mənəvi dəstəyi də Azərbaycanın regional güc statusunu gücləndirir. Ermənistan Azərbaycana qarşı iddialarından əl çəksə, Türkiyə ilə sərhədlərini açmaqla iqtisadi bataqlıqdan çıxma biləcək. Bu baxımdan Ermənistanın gələcəyi ilə bağlı düzgün qərar bu ölkənin yeni hökumətinin vicdanına yazılacaq. Türkiyənin Şuşada Baş Konsulluğunun açılışını elan etmək erməni ictimaiyyətinə onların nostalji hisslərinin heç vaxt özünü doğrultmayacağını bildirmək üçün son nöqtədir. Türkiyənin Azərbaycandakı keçmiş səfiri Hulusi Kılıç müsahibəsində bu sözləri deyib;

“Şuşada Baş Konsulluğun açılması regionda inkişafı sürətləndirəcək. Konsulluq bölgədəki problemlərin ən qısa zamanda həllinə mühüm töhfələr verəcək. Bu, çox vacib bir vəziyyətdir. Bildiyiniz kimi, Türkiyənin Naxçıvan və Gəncədə baş konsulluqları var. Yaxın aylarda Şuşa konsulluğu da açılacaq. Bu, Qarabağın inkişafında böyük rol oynayacaq.

Bu gün Ermənistan öz yanaşması və münasibətləri ilə dinc əməkdaşlıq və inkişaf prinsiplərindən nə qədər uzaq olduğunu ortaya qoyur. Demək olar ki, bütün namizədlərin

seçki kampaniyasında Zəngəzur məsələsindən geniş istifadə etməsi bu məsələ ilə bağlı erməni tərəfinin maraqlarına zidd olan qərarın müəyyən mərkəzlərdə veriləcəyi qorxusundan irəli gəlir. Beləliklə, Zəngəzur marşrutu İkinci Qarabağ Müharibəsindən sonra yaradılmış yenidən strukturlaşmanın məntiqi nəticəsi olmaqla yanaşı, həm də altı formatlı formatda region ölkələri arasında mühüm əməkdaşlıq perspektivləri açır [15, s. 27].

Türkiyənin yaxın gələcəkdə açdığı perspektivlər Cənubi Qafqazı geoiqtisadi güc mərkəzlərindən birinə çevirəcək və bu prosesdə Azərbaycan və Türkiyənin həlledici rol oynayacağı Türkiyə Prezidentinin fikirlərində də aydın şəkildə özünü göstərir. Bu perspektivlərdə milli iqtisadiyyatların və ixracın inkişafı istiqamətində səylərin artırılması bir çox iqtisadi inkişaf və tətbiqlər, o cümlədən cənub qaz dəhlizindən səmərəli istifadə və tranzit-nəqliyyat potensialının daha da inkişaf etdirilməsi üçün tranzit-nəqliyyat potensialı istiqamətində səylərin əlaqələndirilməsinin zəruriliyini ortaya qoyur.

Azərbaycan Qarabağ məsələsində beynəlxalq dəstəyi fəal şəkildə səfərbər edib. Münaqişənin həllində israr edən Bakı bəyan edir ki, onun əsas prioriteti sülh quruculuğu, Ermənistanla əlaqələri bərpa etmək və regionun çiçəklənməsinə töhfə verməkdir. Bu baxışa uyğun olaraq, Azərbaycan hökuməti işğaldan azad edilmiş ərazilərinin yenidən qurulmasının hərtərəfli planını açıqlayıb və beynəlxalq aktorları prosesdə iştiraka dəvət edib. Bir sıra dövlətlər, o cümlədən ABŞ, Böyük Britaniya, Çin, Hungry, Yaponiya, İran, Türkiyə və İsrail və Türkdilli Dövlətlər Təşkilatı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı və BMT-nin İnkişaf Proqramı kimi beynəlxalq təşkilatlar buna hazır olduqlarını bildiriblər. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı da eyni şəkildə maraq göstərdi [4, s. 8]. Bakı İrəvanı ələ keçirmək cəhdində Ermənistanı Azərbaycanın Naxçıvan anklavı ilə birləşdirən Zəngəzur dəhlizinin açılmasına böyük əhəmiyyət verdi [14, s. 22].

Nəticə

Azərbaycan-Türkiyə müttəfiqliyi ilə ortaya çıxan layihələr regionun inkişafına mühüm töhfələr verir. Bu səbəbdən də bu ittifaqın əsas dinamikasından biri olan Şuşa Bəyannaməsi beynəlxalq hüquq və siyasət baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Şuşa bəyannaməsi tarixi və regional, qlobal miqyasda siyasi-hüquqi bazaya əsaslanır. Bu sənəd müasir mərhələdə geniş istifadə olunan və dövlətlərarası münasibətləri suverenlik, bərabərlik və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq çərçivəsində tənzimləyən prinsiplərə əsaslanır. Şuşa Bəyannaməsi daha geniş geosiyasi sferada sabitliyin, təhlükəsizliyin, sosial-mədəni və iqtisadi tərəqqinin yeni mərhələsinə keçidi təmin edəcək keyfiyyətə malikdir. Yenə də bəyannamə regional əməkdaşlığın yeni formasını qlobal səviyyədə mövcud reallıqlara uyğunlaşdırmaq üçün tarixi fürsətdir. Şuşa bəyannaməsi ilə möhkəmlənən və daha möhkəm təməl üzərində qərarlaşan Azərbaycan-Türkiyə müttəfiqliyi adi sənəd kimi qalmadı. İki ölkənin liderləri və xalqları bu ittifaqın təsirini artırmaq üçün qarşılıqlı əməkdaşlığın intensivliyini və birgə fəaliyyətini artırmaqla nəzərəcarpacaq nailiyyətlər əldə ediblər. Bu kontekstdə çoxsaxəli və çoxsaylı fəaliyyət və təcrübələr həyata keçirilib. Məsələn, ölkələr arasında rəsmi səfərlər daha tez-tez həyata keçirilib, qlobal miqyasda mesajlar verilməklə alyansın intensivliyi qlobal mənada daha aydın şəkildə bəyan edilib. Məsələn, bu kontekstdə 44 günlük Vətən Müharibəsindən sonra prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan üç dəfə Azərbaycana, prezident İlham Əliyev isə iki dəfə Türkiyəyə səfər edib. Bundan əlavə, son səfərdə Prezident İlham Əliyevin, Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Azərbaycana dəvət edilməsi dost ölkələr arasında intensiv təmasların uğurlu və getdikcə daha da artacağını göstərir.

Azərbaycan və Türkiyənin regional planları və bu planlara hüquqi status verən müttəfiqlik sazişi Şuşanın və onu müşayiət edən geosiyasi regionun gələcək strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Bu, təkə region ölkələrini deyil, regionda maraqları olan ölkələri də əməkdaşlığa çağırır. Bu, Şuşanın geosiyasi əhəmiyyətini daha da qabarıq göstərir. Deməli, Şuşa bu geosiyasi əhəmiyyətə görə yenidən qurulmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasbəyli A., Nəcəfov E., Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi, Bakı, Mürtəcim, 2007, 208 s.
2. Abbasbəyli A., Yusifzadə S., Beynəlxalq münasibətlər tarixi, Bakı, 2009, 309 s.
3. Abilov Sh. OSCE Minsk Group: Proposals and Failure, the View from Azerbaijan // Insight Turkey, Bakı: Baku Engineering University, 2018, pp. 173-163
4. Abramowitz, Morton I. Dateline Ankara: Turkey after Ozal // Foreign Policy, Slate Group LLC, no. 91 (1993), pp. 164-181. (<https://doi.org/10.2307/1149066>)
5. Azerbaijan Army's Troops Launched a Counter-Offensive Operation Along the Entire Front // Ministry of Defense of Azerbaijan, September 27, 2020 (<https://mod.gov.az/en/news/azerbaijan-army-s-troops-launched-a-counteroffensive-operation-along-the-entirefront-32318.html>)
6. Statement by the President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation, President of the Republic of Azerbaijan (office), November 11, 2020 (<https://president.az/en/articles/view/45923>)
7. Turkey, Azerbaijan determined for 6-country Caucasus platform, Daily Sabah, July 28, 2021 (<https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-azerbaijan-determined-for-6-country-caucasus-platform>)
8. Reports on Creation of Turkish Airbases in Azerbaijan are False – MoD // Azer News, January 9, 2021 (<https://www.azernews.az/nation/174822.html>)
9. Turkish Firms Take Lion's Share in Rebuilding Liberated Karabakh // Daily Sabah, December 22, 2021 (<https://www.dailysabah.com/business/economy/turkish-firms-take-lions-share-in-rebuilding-liberated-karabakh/>)
10. Apuhan Ş.T. Milliyetçi demokrat Ebulfez Elçibey // Turkalevi, 20.02.2012, pp. 55. (<https://elcibey.wordpress.com/2012/02/20/milliyetci-demokrat-ebulfez-elcibey/>)
11. Bradford R. McGuinn, Ethno-Nationalism and International Relations in Soviet Azerbaijan, Vol.19, No.1, 1991, <https://digitalcommons.coastal.edu/jops/vol19/iss1/6>
12. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, Bakı: Lider nəşriyyat, 2004, 440 s. (https://www.ebooks.az/book_iDeYnxc8.html)
13. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə, BMT və Azərbaycan, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi, Prezident kitabxanası, 84 s. (<https://files.preslib.az/projects/azerbaijan/g19.pdf>)
14. Babaoğlu Hikmət, Xarici siyasət, Bakı: Elm, 2019, 322 s. (https://ebooks.az/book_LN1rowbk.html)
15. Baskın O, Türk Dış Politikası (1980-2001), II. C., 2020, 637 s. (<https://www.kitapyurdu.com/kitap/turk-dis-politikasi--cilt-ii-ciltli/52147.html>)
16. Bolukbasi S, Azerbaijan: A Political History, London: I.B. Tauris & Co Ltd., 2011, 292 p. (<https://www.bloomsburycollections.com/book/azerbaijan-a-political-history/>)

Summary

*Gunay Hasanli,
Nazakat Hasanova,
Turan Yusubov*

Turkey-Azerbaijan Relations are on a New Level. Declaration of Shusha

In this article, the past and present of Turkish-Azerbaijani relations were reviewed, and the future of these relations was discussed with it signed between the two countries. We know that the political and economic relations between the two countries have a deep history, and these relations have been moved to different levels as a result of the influence of neighboring states over the years. Despite the fact that the neighboring states have mobilized all their means to eliminate these relations, these relations have grown even more today and have already become a symbol of brotherhood.

This article will discuss the Shusha summit, which is one of the most important concrete steps of this union, and the Shusha declaration announced at the end of this summit. With the declaration, the official declaration of Azerbaijan-Turkey alliance to the whole world will be emphasized in terms of Azerbaijan's

concrete strength as well as its moral values. The catalyst effect of the city of Shusha, which hosted this declaration, will be remembered once again. In addition, in order to better demonstrate the importance of the topic, some investments and projects that emerged with the Azerbaijan-Turkey alliance and are an important step in the implementation of common goals will also be discussed. Undoubtedly, the relations and the unity of power between the two states are multifaceted and comprehensive. In terms of the scope of the study, it is impossible to present them in a multidimensional and holistic way. For this reason, the importance of this union was tried to be explained by limiting the value and location of the city of Shusha, based on the declaration of Shusha, which is an important formal stage of the union.

Key words: *Kars agreement, Shusha declaration, Zangezur corridor, alliance declaration*

Резюме

**Гюнай Гасанлы,
Назакат Гасанова,
Туран Юсубов**

Турецко-азербайджанские отношения выходят на новый уровень. Декларация Шуши

В этой статье были рассмотрены прошлое и настоящее турецко-азербайджанских отношений, а также обсуждено будущее этих отношений с, подписанной между двумя странами. Мы знаем, что политические и экономические отношения между двумя странами имеют глубокую историю, и эти отношения были переведены на разные уровни в результате влияния соседних государств на протяжении многих лет. Несмотря на то, что соседние государства мобилизовали все свои средства для ликвидации этих отношений, сегодня эти отношения еще больше разрослись и уже стали символом братства.

В этой статье речь пойдет о саммите в Шуше, который является одним из важнейших конкретных шагов этого союза, и о Шушинской декларации, оглашенной по итогам этого саммита. В декларации будет подчеркнута официальное провозглашение всему миру азербайджано-турецкого союза с точки зрения конкретной силы Азербайджана, а также его моральных ценностей. Еще раз запомнится каталитический эффект города Шуша, принявшего эту декларацию. Кроме того, чтобы лучше продемонстрировать важность темы, будут также обсуждены некоторые инвестиции и проекты, возникшие вместе с азербайджано-турецким альянсом и являющиеся важным шагом в реализации общих целей. Несомненно, отношения и единство власти между двумя государствами носят многогранный и всеобъемлющий характер. По объему исследования невозможно представить их многоаспектно и целостно. По этой причине важность этой унии пытались объяснить ограничением значения и местонахождения города Шуши, исходя из декларации Шуши, что является важным формальным этапом унии.

Ключевые слова: *Карское соглашение, Шушинская декларация, Зангезурский коридор, союзническая декларация*

Redaksiya heyətinin üzvü s.e.d., prof. Məmmədov Hikmət Baba oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.